

Fogarasföld autonómiája: keretek és korlátok

A XIII. század eleji Erdélyben a források, a királyi vármegyék gazdasági-társadalmi struktúrája mellett, egy alternatív szerveződés típusát is rögzítik, mely *terra* megnevezéssel tűnik elénk (*Terra Siculorum, Terra Blacorum*). Akár a királyi hatalom teremtette ezeket határainak védelmére (mint vélik egyes történészek), vagy már a királyság intézményét megelőzően és ettől függetlenül számolunk létükkel (miképpen gondolják mások), abban megegyeznek a vélemények, hogy e struktúrák autonóm módon működtek, tulajdon intézményeikkel, maguk által választott tisztségviselőikkel; közösségi létük alapja pedig a terület szokásjoga (*consuetudo terrae*), illetve egy viszonylag horizontális rétegződésű társadalmi szerkezet, melynek feudalizációs folyamata jóval lassúbb, mint Erdély más területein. Míg a szász telepések esetében az autonóm közösség fejlődése világosan követhető, nagyszámú és adatokban bővelkedő egykorú forrás segítségével, a székely és román vonatkozású források elégtelen és szűkszavú volta szakmai vitákra ad okot.

Fogarasföldjét először az 1222-es keltezésű királyi oklevél említi, mely csupán melleleg, a barcasági teuton lovagok évtizeddel korábbi kiváltságai okán utal a székelyek, illetve a románok földjére (*terra Siculorum, terra Blacorum*). De szűkszavúsága dacára az oklevél rámutat a két említett terület kiváltságainak rokon voltára, hiszen mentesítvén a rajtuk áthaladó teutonokat a vámkötelezettség alól azt sejteti, hogy e területek valamilyen függő viszonyban állottak a királyi hatalommal, mely feljogosította az uralkodót, hogy beavatkozzon e közösségek jövedelemforrásainak kezelésébe. Fogarasföld esetében e beavatkozás már a XIII. század elején adatolható, amikor is Kercre telepítették a ciszterci szerzeteseket, illetve az Olt folyótól délre létesítettek szász telepés-falvakat, amelyek mindenképp zavart kelthettek a fogarasi románok öngazgatási rendszerében. A kolostoralapításhoz a király a ciszterci rendnek adományozott egy, az Olt és a hegyek között húzódó földsváot, továbbá, az Olt szorosának keleti oldalát óhajtván óvni, elkülönítette a tartomány többi részétől az oltmenti Felek falutól a hegygerincig terjedő területet. Az ellenkező oldalon, az Olt és a Persány hegység közti területen, egy pontosan meghatározhatatlan, ám a XIII. század elejénél nem későbbi időpontban egy egész sor katolikus

hitközséget hoztak létre. Ekképpen, legalábbis területi szempontból, a fogarasi önkormányzatot alaposan megcsonkították.

Az 1241-es mongol dúlás Fogarasföldjét is felforgatta, több, a következő évtizedekből származó oklevél a pusztítás katasztrofális méreteire utal, a károk elhárítására tett nagy erőfeszítések is alátámasztva eme információk valóságát, még akkor is, ha számolunk e források túlzó jellegével. 1264-ben István „ifjabb király” és erdélyi herceg különös védnöksége alá vonja a kerci apátságot, a szebeni szászokkal azonos kiváltságokkal ruházva fel. Feltehetően e történésekkel hozható összefüggésbe az első fogarasföldi nemesi birtok létrejötte is: egy 1291-ben kelt királyi oklevél visszaadja Csák Ugronnak, Erdély 1275 és 1276-beli vajdájának a fogarasi és szombatfalvi birtokokat, melyeket állítása szerint még apjától, Pósától örökölt. Eme erős nemesi família birtokainak beékelődése az autonóm terület szívébe, egyes történészek szerint, a fogarasi területi önkormányzat – legalábbis időleges – felszámolásához vezetett; némely történészek pedig valósnak tekintik azt a román krónikás-hagyományt, mely ekkorra teszi a Havaselvére áttelepült legendás Negru Vodă (=Fekete Vajda) „honfoglalását”. Semmi sem igazolja, hogy a Csák nemzetség megőrizte volna fogarasi birtokait az Anjou-ház trónra-kerülése körüli zavaros időkben, Fogarasföldje csak e korszak végén bukkan fel újból, midőn Károly Róbert letörte az erdélyi helyi erők ellenállását. 1322-ben a király megerősíti és kiterjeszti a kerci apátság kiváltságait, első ízben sorolva a ciszterciek által birtokolt falvakat. Nem lehet véletlen, hogy egyetlen Olttól délre fekvő falu sem szerepel itt (az apátság alapításától kezdve birtokolt Kercet és Strezakercisórát leszámítva), a fogarasföldi adományok hiánya pedig arra utalhat, hogy e területen nem létezett olyan jelentős hűbérbirtok, melynek urai, a kor szokása szerint, kegyes adományokban részesítsék a szóban forgó apátságot. Feltehetően hasonlóképpen álltak a dolgok az ország más román többségű vidékein (Bánát, Máramaros, Hátszeg) is, és pedig a királyi hatalom nem avatkozott e közösségek életébe, beérvén azzal, hogy egy-egy hűséges emberét, ellenőrző hatóságként, e területeken található erődített támaszpontjaiban elhelyezze. Az egyedüli kivételt a Barnabás-fiak Fogarasföld keleti részében, az Olt és a Persány hegység között található birtoka képezte, melyet Havasalföld vajdája adományozott 1374-ben rokonának, Dobokai Lászlónak. Voltaképpen arról a területről van szó, amely már a XIII. század elején kiszakított Fogarasföldjéből.

Az a tény, hogy Fogarasföldjét, Lovistával együtt a magyar király a Kárpátoktól délre élő románok vajdájának adományozta feudumként, jelentős hatással volt az itteni struktúrák fejlődésére.

A havaselsi vajdák fogarasföldi birtoklásának korszakából fennmaradt gyér okleveles anyag azt igazolja, hogy ebben az időben jelentősen felgyorsult a társadalmi rétegződés folyamata, mely nyomán létrejött egy helyi elit, szabad faluközösségek süllyedtek szolgasorba, bizonyos, a fogarasi autonómia részét képező intézmények feudalizálódtak. Ám a havaselsi vajdák sem lépték túl a királyok által korábban alkalmazott beavatkozás mértékét, teret engedvén a helyi intézmények érvényesülése számára. Feltehetően ők is beérték azzal, hogy Fogaras várába saját képviselőjüket helyezték, aki helyettesíthette a korábban ott tartózkodó királyi hivatalnokot. A Kárpáton túli vajdák e korból származó oklevelei kizárólag adományokat rögzítenek, illetve még sűrűbben bizonyos bojárok birtoklását erősítik meg a térségben, és ez hasonlóképpen történt Erdély és a Bánát többi román kerületében is. Másutt azonban a román kenézek és vajdák arra törekedtek, hogy a legfelső hatalomtól, a királytól elnyert adománylevelek révén, hivatalosan is örökölhetővé tegyék birtokaikat. A havasalföldi vajdák fogarasi uralma oda vezetett, hogy az alapvető társadalmi kategóriákat a Kárpátok túloldalán használatos terminológiával jelöljék: *boier* és *vecin*.

Az autonómia e korszakbeli fennmaradásának egyedüli jelei a kerület bírói intézményének léte és a saját pecsét további használata. Fogarasföldi bíróról (*iudices terrae Fugarasch*) és fogarasföldi pecsétről (*sigillum terrae Fugarasch*) beszél egy 1413-as oklevél. Jóllehet az oklevelek terminológiája megegyezik a szász székek által kibocsátott dokumentumokéval, az alapvető intézmények és a pecsét léte az autonóm működés jelei. Ezt a pecsétet a Magyar Országos Levéltár őrzi. A pecsétmezőben két hal látható (sejthetően pisztráng), ami a lakosok egyik alapvető foglalkozására utal. A kis méretű (2,8 cm) pecsét gyenge állapota sajnos nem teszi lehetővé feliratának kétséget kizáró olvasatát. Az oklevél szövege azonban egyértelműen leszögezi, hogy Fogarasföld pecsétjéről van szó, így a valószínű olvasat: *Sigillum terrae fogoros*. Ellentétben korábbi vélekedésekkel, valószínűnek tartjuk, hogy e pecsét nem a havasalföldi vajda adománya, akinek nem állott érdekében a fogarasi hercegség autonómiáját erősíteni, hanem a vajdai birtoklást megelőző időszakból való. Az északi és nyugati irányban fekvő szász székekkel ápoltt szoros kapcsolatok az oklevelek szövegében a különböző összetűzések okán jelentkeznek, jóllehet e viszonyok alapvetően békések voltak, hatásuk érzékelhető a közigazgatási és jogi intézmények fejlődésében is. Az önálló pecséthasználattal egyébként más erdélyi román kerületben is találkozunk. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a szóban forgó pecsét használatával egy időben Hátszeg földjének közgyűlése is saját pecsétjét használta, amikor a gyűlésein a várkapitány nem volt jelen. Bár sajnos egyedül az említett 1413-as példány maradt fenn, a

pecséthasználat emléke tovább él, erre utal Fogaras város későbbi pecsétjének szimbolikája, illetve XVII. századi pénzek egész sora, melyeken három halat ábrázoltak, akárcsak a városi hatóság XIX. századi pecsétjén.

A fogarasi önkormányzati intézmények működése a XV. század második feléből származó oklevelekből is kitűnik. Több, az 1453-1483 közötti időszakban kelt okmány igazolja az esküdtekből (*senioribus terrae Fugaras in sede iudiciaria*) álló törvényes szék működését. Minden okunk meg van azt feltételezni, hogy ezek az esküdtek voltaképpen a kerületbeli bojárok, akik rátették a kezüket a helyi intézményekre. Ez egyébként Fogarasföld történetének mozgalmas korszaka, amikor mondhatni kézzől-kézre járt: birtokolta Vingárti Geréb János, a király rokona, majd fiai, aztán a szebeni szászok. Helyzete csupán két évtized múltán konszolidálódik, midőn a király a nagyhatalmú kincstárnoknak, Bornemissza Jánosnak adományozza. Az utóbbi által állított várkapitányok egy hatékony közigazgatási rendszert vezettek be, szabályozták viszonyukat a fogarasföldi falvakkal és bojárokkal, és figyelemmel kísérték az amúgy elnökletükkel zajló törvényes szék működését. Mint királyi domínium, Fogarasföldje csak tömbben képezhetette adomány tárgyát, ekképpen megóvták a szétforgácsolódástól, az új hűbérurak pedig átvették a havaselyi vajdák helyét, csaknem teljhatalmat gyakorolva. E jellegzetes autonómia még inkább megerősödött, miután a terület szabad bárói birtoki státust nyert.

A terület közigazgatási ügyeit a hűbérúr által állított tisztviselők intézték, akik egyben az állami hatóságot is képviselték. A kerületi törvényes széken a várkapitány, prefektus vagy udvarbíró elnökölt, az ítélethozatalban 12 esküdt bojár vett részt, utóbbiak neveit felsorolják a kerületi hatóság oklevélszövegeinek végén. Hogy a XVI. században kizárólag fogarasi bojárok alkották a törvényes széket, egyfelől azt bizonyítja, hogy az intézmény a korábbi századokban működő hatóság jogutóda, másfelől, hogy Fogarasföldjén nem történtek alapvető társadalmi és nemzetiségi változások. A fogarasi bojári státusz nem vált egyenrangúvá a nemesi minőséggel, ám továbbra is ők alkotják a helyi elit sorait, adják a közigazgatási és bíraskodási intézmények tisztségviselőit. A törvényes székek tagjai feltűnően hosszú ideig gyakorolják megbízatásukat, ami biztosította az intézmény stabilitását, illetve arra enged következtetni, hogy a szék tagjait nem adott időre választották, hanem tagságuk a fogarasi bojári közösség hierarchiájában elfoglalt helyüktől, illetve a terület hűbérurához fűződő viszonyuktól is függött. A domínium hatékony kormányzása érdekében a várkapitányok új intézményeket hoztak létre, feltehetően vármegyei példák nyomán. Újabban közzétett oklevelekből kiderül, hogy a XVI. század elején Fogarasföld területét két járásra osztották, melyek élén egy-egy, szintén a

bojárok soraiból kinevezett járási ispán (comes) állott, akiknek a század közepétől helyetteseik is voltak (vicecomes). A század második felében az ispánok jelen vannak a törvényes székeken, nevüket ott találjuk az esküdt bíraké mellett.

Ezek a felső intézkedések, illetve azok, melyek a térség természeti kincseit és emberi erőforrásait próbálták kiaknázni, az ilyenkor elmaradhatatlan visszaélésekkel együtt, a bojárok ellenállásához vezettek, akik 1508-ban Mihnea havasalföldi vajdát támogatták a terület visszazérésében. Ilyen körülmények között készült a kerület első ismert statútuma. A várkapitány és a fogarasföldi lakosok viszonyainak szabályozásán túlmenően ennek alapját, amint a szöveg erre egyértelműen utal, a fogarasi románok ősi jogszokása, a *jus valahicum* képezte. Úgy véljük, az 1508-as statútum a román szokásjog – bár nem teljes és némiképp átformált – első írásos rögzítése.

A XVI. század végén Fogarasföldje királyi domíniumból fejedelmi birtokká alakult. Báthori Zsigmonddal kezdődően a fejedelmek feleségeiknek engedik át, ekképpen birtokolta Mária Cristierna, Brandenburgi Katalin, Lórántfi Zsuzsanna és Bornemissza Anna. Így megmaradhatott a szabad bárói birtoki státusz, az országgyűlés ismétlődő kéréseinek dacára; még akkor is, amikor e birtoknemet Erdélyben eltörölték, az 1653-ban kelt *Approbatæ Constitutiones* Fogarasföldjére vonatkozóan kivételesen meghagyja.

A XVII. században, mint elsőrangú fejedelmi birtok, Fogarasföldje a fejedelmek és fejedelemasszonyok különös figyelmében állott, kedvelt tartózkodási helye lett. Urai ekkor már nem érték be a lakosok megszokott szolgáltatásaival, hanem egy saját majorsági gazdaság kialakítására törekedtek, meg arra, hogy a parasztok jelentős részét jobbágyá tegyék. Pénzügyi gondjaik gyakorta készítették őket arra, hogy falurészeket zálogosítsanak a szomszédos vármegyékben birtokló nemesek, illetve fogarasi polgárok hasznára, akik egyébként jobbára fejedelmi szolgálatban állottak. E jelenség tükröződik a kerület közigazgatási és jogi szervezetének változásaiban. Fogarasföldjét ekkor következetesen Fehér vármegye alegysége, kerületeként emlegetik. 12 nemesből álló törvényes főszékén a fogarasi várkapitány elnököl. Fennmarad, alsóbb rendű fórumként az udvarbíró elnökletével működő bojári szék is, ahol, akárcsak korábban, 12 esküdt bojár ítélkezett. Saját törvényes székei voltak az önálló gazdasági egységekként elkülönült fejedelmi birtokrészeknek, úgymint Felsőkománának, Alsóporumbáknak és Sárkánynak. Ekképpen a bojári szék hatásköre lényegesen beszűkült.

A fogarasi autonómia sajátos fejlődése annak köszönhető, hogy a királyság peremvidékén helyezkedett el, része volt ebben továbbá a havaselti vajdák birtoklásának, illetve fejedelmi birtokká alakításának. Az erőteljesen etnikai alapokon álló, a királyi hatalom által is elismert önkormányzati szerveződés (*terra Blacorum*), folyamatosan, bár lassan egyre veszít hagyományos intézményeinek súlyából, mígnem az intézményrendszer egykor meghatározó etnikai komponense teljesen átengedi helyét a társadalmi elvű szervezésnek.